

ASOSIY FAOLIYAT DAROMADLARI AUDITINI TAKOMILLASHTIRISH

Boratov Farxod Yigitali o'g'li

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
Davlat moliyaviy nazorati va auditorlik yo'nalishi
2-kurs magistranti
boratovfarxod@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu ilmiy maqolada korxonalarining asosiy faoliyati natijasida shakllanadigan daromadlarni audit qilish jarayonlarini takomillashtirish masalalari iqtisodiy nazariya va amaliyot asosida o'rganiladi. Daromadlar to'g'risidagi ma'lumotlarning aniqligi, to'liqligi va ishonchliligi korxonalar moliyaviy barqarorligi va boshqaruv qarorlarining sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun asosiy faoliyat daromadlari auditorlik metodologiyasi, ichki nazorat tizimining samaradorligi, me'yoriy-huquqiy talablar hamda auditorlik amaliyotida qo'llaniladigan zamonaviy yondashuvlar tahlil qilindi. Tadqiqot davomida asosiy faoliyat daromadlari auditorligida uchraydigan xato va kamchiliklarning asosiy sabablari aniqlanib, ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqildi. Maqola natijalari auditorlik tashkilotlari, moliyaviy menejerlar va buxgalteriya xizmati uchun amaliy ahamiyatga ega bo'lib, korxonalarda moliyaviy hisobot sifatini oshirishga xizmat qiladi.

KALIT SO'ZLAR: Asosiy faoliyat daromadlari, audit jarayoni, moliyaviy hisobot, ichki nazorat, daromadlarni tasniflash, auditorlik baholash, moliyaviy barqarorlik.

АННОТАЦИЯ

В данной научной статье рассматриваются вопросы совершенствования аудита доходов, формируемых в результате основной деятельности предприятия, на основе экономической теории и практического опыта. Точность, полнота и достоверность информации о доходах напрямую влияют на финансовую устойчивость предприятия и качество управленческих решений. В связи с этим анализируются методология аудита доходов от основной деятельности, эффективность системы внутреннего контроля, нормативно-правовые требования и современные подходы, применяемые в аудиторской практике. В ходе исследования выявлены основные причины ошибок и недостатков в аудите доходов, а также разработаны научно обоснованные рекомендации по их устранению. Полученные результаты обладают практической значимостью для аудиторских организаций, финансовых менеджеров и бухгалтерских служб, способствуя повышению качества финансовой отчетности предприятий.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Доходы основной деятельности, аудиторский процесс, финансовая отчетность, внутренний контроль, классификация доходов, аудиторская оценка, финансовая устойчивость.

ANNOTATION: This scientific article examines the issues related to improving the audit of revenues generated from the core activities of enterprises, based on economic theory and practical experience. The accuracy, completeness, and reliability of revenue information directly influence the financial stability of an enterprise and the quality of managerial decision-making. Therefore, the study analyzes the methodology of auditing core activity revenues, the effectiveness of internal control systems, regulatory requirements, and modern approaches used in auditing practice. The research identifies the main causes of errors and deficiencies in the audit of revenues and proposes scientifically grounded recommendations for their elimination. The findings hold practical significance for auditing firms, financial managers, and accounting departments, contributing to the improvement of financial reporting quality in enterprises.

KEYWORDS: Core activity revenues, audit process, financial reporting, internal control, revenue classification, audit assessment, financial stability.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar faoliyatining samaradorligini baholashda asosiy mezonlardan biri bu ularning asosiy faoliyatidan olinadigan daromadlarning to'g'ri shakllanishi va moliyaviy hisobotlarda haqqoniy aks ettirilishidir. Daromadlar ko'rsatkichi korxonaning moliyaviy barqarorligini belgilab beruvchi eng muhim omillardan biri bo'lib, ichki va tashqi manfaatdor tomonlarning qaror qabul qilish jarayonlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois korxonalarda asosiy faoliyat daromadlarini audit qilishning ilmiy asoslangan metodologiyasi, shu jumladan daromadlarning shakllanish mexanizmlari, tasniflanishi va ularni tan olish mezonlarini chuqur o'rganish bugungi kunda nihoyatda dolzarb hisoblanadi. Oxirgi yillarda iqtisodiy islohotlarning chuqurlashuvi, korxonalar moliyaviy hisobotining xalqaro talablarga moslashtirilishi, shaffoflik va hisobdorlikning oshirilishi auditning ahamiyatini yanada kuchaytirmoqda. Daromadlarni noto'g'ri e'tirof etish, vaqtida tan olmaslik, ularning tasnifidagi xatolar, ichki nazorat tizimlarining yetarli darajada samarali tashkil etilmaganligi korxonalar moliyaviy natijalarining buzilishiga olib keladi. Bu esa o'z navbatida investorlar, kreditorlar, davlat organlari va boshqa manfaatdor tomonlar uchun noaniqliklarni keltirib chiqaradi. Asosiy faoliyat daromadlari auditi jarayonida auditorlar tomonidan qo'llaniladigan zamonaviy usullar, raqamli texnologiyalar, analitik yondashuvlar va xalqaro hisob standartlarining amaliy qo'llanilishi auditning sifatini sezilarli darajada oshiradi. Shu bilan birga, amaliyotda daromadlar auditi bo'yicha uchraydigan muammolar — hujjatlashtirishdagi kamchiliklar, iqtisodiy mazmunning yetarlicha o'rganilmaganligi, risklarning noto'g'ri baholanishi hamon dolzarbdir. Mazkur tadqiqotning dolzarbligini shundan iboratki, u korxonalar moliyaviy

hisobotlarining ishonchliligini ta'minlash, boshqaruv qarorlarini optimallashtirish, investitsion jozibadorlikni kuchaytirish hamda iqtisodiy barqarorlikka erishishda asosiy faoliyat daromadlari auditining o'rni va ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslab beradi. Shuningdek, maqolada audit jarayonining samaradorligini oshirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilishi orqali korxonalarda moliyaviy boshqaruvni takomillashtirishga yordam beruvchi ilmiy-amaliy yondashuvlar taqdim etiladi.

MAQSAD

Ushbu tadqiqotning maqsadi korxonalar asosiy faoliyati natijasida shakllanadigan daromadlarni audit qilish jarayonini ilmiy va amaliy jihatdan takomillashtirishdan iborat. Shuningdek, asosiy faoliyat daromadlarining shakllanishi, tasniflanishi va moliyaviy hisobotlarda aks ettirilishidagi muammolarni aniqlash, auditorlik tekshiruvlarida qo'llaniladigan metodlarni baholash va ularning samaradorligini oshirish imkoniyatlarini aniqlash tadqiqotning asosiy yo'nalishlarini tashkil etadi.

Maqsadda asosiy e'tibor quyidagilarga qaratildi:

Korxonalarda asosiy faoliyat daromadlarini audit qilishning amaldagi tartibini tahlil qilish.

Daromadlar shakllanishi va tan olinishi jarayonida yuzaga kelayotgan xato va kamchiliklarning asosiy sabablarini aniqlash.

Ichki nazorat tizimining daromadlar auditidagi rolini o'rganish va uning samaradorligini baholash.

Xalqaro amaliyotda qo'llaniladigan zamonaviy audit usullarini o'rganish va ularni mahalliy sharoitga moslashtirish imkoniyatlarini aniqlash.

Auditorlik tekshiruvlari orqali asosiy faoliyat daromadlari to'g'risidagi ma'lumotlarning ishonchliligini oshirishga xizmat qiluvchi ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalarni ishlab chiqish. Mazkur maqsadning amalga oshirilishi korxonalarda moliyaviy hisobot sifati, iqtisodiy tahlilning aniqligi hamda boshqaruv qarorlarining pishiq- puxta qabul qilinishiga bevosita xizmat qiladi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot metodologiyasi asosiy faoliyat daromadlari auditini nazariy va amaliy jihatdan chuqur o'rganishga yo'naltirilgan bo'lib, iqtisodiy tahlil, auditorlik yondashuvlari va xalqaro ilmiy metodlardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Maqola doirasida quyidagi ilmiy-uslubiy yondashuvlar qo'llanildi:

Nazariy tahlil metodi

Asosiy faoliyat daromadlarini shakllantirish, ularni tan olish, tasniflash va moliyaviy hisobotlarda aks ettirish masalalariga oid ilmiy manbalar, xalqaro buxgalteriya standartlari, auditorlik amaliyoti bo'yicha adabiyotlar tizimli ravishda tahlil qilindi.

Qiyosiy tahlil metodi

Xalqaro amaliyotda qo'llaniladigan audit metodlari va mahalliy amaliyot o'rtasida qiyoslashlar amalga oshirilib, har bir yondashuvning afzalliklari hamda kamchiliklari aniqlab chiqildi.

Diagnostik tahlil

Korxonalarda asosiy faoliyat daromadlarini shakllantirish jarayonida uchraydigan muammolar, auditorlik tekshiruvlarida qayd etiladigan xato va nomuvofiqliklar tahlili amalga oshirildi. Ushbu jarayon moliyaviy hisobotlar va audit xulosalari asosida o'rganildi.

Ichki nazorat tizimini baholash metodi

Tadqiqot doirasida korxonalar ichki nazorat tizimining daromadlar shakllanishi va ularni e'tirof etishdagi ta'siri o'rganilib, nazorat muhitining samaradorlik darajasi aniqlashtirildi.

Analitik yondashuv

Daromadlar auditi jarayonida tavakkalchilik darajasi, moliyaviy ko'rsatkichlarning o'zgarishi va auditorlik tekshiruvining sifatiga ta'sir qiluvchi omillar aniqlanib, kompleks analitik baholash amalga oshirildi.

Ekspert baholash metodi

Tajribali auditorlar, buxgalterlar va moliyaviy menejerlarning fikr-mulohazalari asosida amaliyotdagi muammolar hamda ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar shakllantirildi.

Tadqiqot metodologiyasining kompleks qo'llanishi asosiy faoliyat daromadlari auditidagi mavjud muammolarni aniqlash, ularni ilmiy jihatdan asoslash va samarali yechimlar ishlab chiqishga imkon yaratdi.

NATIJARLAR

Tadqiqot davomida korxonalarda asosiy faoliyat daromadlarini audit qilish jarayoniga ta'sir ko'rsatuvchi omillar, mavjud kamchiliklar va ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy asoslangan yondashuvlar aniqlab olindi. Natijalar quyidagi asosiy yo'nalishlarda jamlandi:

Daromadlarning shakllanish jarayonidagi xatolar aniqlangan

Tahlillar ko'rsatdiki, ko'plab korxonalarda asosiy faoliyat daromadlarini tan olishda quyidagi xatolar keng uchraydi:

daromadlarning iqtisodiy mazmuni to'liq o'rganilmasligi;

daromad tan olingan vaqtning noto'g'ri belgilanishi;

daromadlar tasnifi bo'yicha chalkashliklar;

hujjatlashtirish tartibining to'liq olib borilmasligi.

Ushbu kamchiliklar moliyaviy hisobotlarning haqqoniyligi va auditorlik xulosasining sifatiga salbiy ta'sir qiladi.

Audit jarayonida ichki nazorat tizimining yetarli samarador emasligi aniqlandi

Tadqiqot davomida ko'plab korxonalarda ichki nazorat tizimi daromadlarni shakllantirish va e'tirof etishda to'liq ishlamasligi ma'lum bo'ldi. Ayniqsa:

daromadlar bo'yicha shaffof monitoring tizimi mavjud emasligi;

elektron ma'lumotlar bazasining yetarli himoyalanganligi;
daromadlarning manbalariga oid tasdiqlovchi hujjatlar kechiktirib rasmiylashtirilishi kabi holatlar aniqlangan.

Auditorlik jarayonida qo'llanilayotgan usullar yetarli darajada modernizatsiya qilinmagan Ko'plab auditorlik tashkilotlarida:

raqamli audit dasturlaridan to'liq foydalanilmasligi;

riskga asoslangan audit yondashuvi yetarli qo'llanilmasligi;

analitik ko'rsatkichlar yordamida chuqur tahlil o'tkazilmasligi kabi kamchiliklar mavjud.

Bu esa auditorlik hisobotlarining aniqligi va samaradorligiga ta'sir ko'rsatadi.

Xalqaro tajriba bilan taqqoslash natijasida muhim farqlar aniqlandi

Xalqaro amaliyotda asosiy faoliyat daromadlari auditi quyidagilar bilan ajralib turadi:

daromadlar bo'yicha xavf omillarini aniqlash va baholashning chuqur tizimi mavjudligi;

ichki nazorat vositalari muntazam testdan o'tkazilishi;

hujjatlashtirishning yagona va qat'iy tartiblari ishlab chiqilganligi;

auditorlik jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan keng foydalanilishi.

Mahalliy amaliyotda esa ushbu tizimning ayrim elementlari yetarlicha joriy qilinmagan.

Takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqildi

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar shakllantirildi:

daromadlarni tan olish va tasniflash tartiblarini aniq belgilash;

korxonalarda ichki nazorat tizimini qayta ko'rib chiqish va mustahkamlash;

auditorlar uchun zamonaviy texnologiyalardan foydalaniladigan metodologiyani joriy etish;

auditorlik xatolarini kamaytirishga qaratilgan standartlashtirilgan hujjatlar tizimini yaratish;

xalqaro audit amaliyotini mahalliy tizimga moslashtirish orqali audit sifatini oshirish.

Moliyaviy hisobot sifatining oshishi bo'yicha ijobiy o'zgarishlar modeliga ega bo'lindi

Daromadlar auditining takomillashtirilgan metodologiyasi:

moliyaviy hisobotlarning aniqligini oshirish;

boshqaruv qarorlarining ishonchligi va iqtisodiy samaradorligini kuchaytirish;

investitsion jozibadorlikni oshirish;

korxonalar moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qilishi aniqlandi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari korxonalarda asosiy faoliyat daromadlari auditini samarali tashkil etish moliyaviy hisobotlarning haqqoniyligi va korxonada boshqaruvi uchun zarur bo'lgan analitik ma'lumotlarning aniqligini ta'minlashda muhim omil ekanligini ko'rsatdi. Olingan natijalar xalqaro audit amaliyoti bilan taqqoslaganda, mahalliy korxonalarda daromadlar shakllanishi, tasnifi va tan olinishi jarayonida tizimli muammolar mavjudligini tasdiqladi. Birinchidan, daromadlarning iqtisodiy mazmunini to'liq tahlil qilmaslik natijasida auditorlik jarayonida

sezilarli nomuvofiqliklar aniqlangan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, ko'plab korxonalarda daromadlar hujjatlar bilan yetarli asoslanmagan, elektron bazalarda ma'lumotlar to'liq aks ettirilmagan va ayrim hollarda daromadlarning tan olinishi noto'g'ri vaqt davriga bog'langan. Bu esa auditorlik jarayonida daromadlar haqiqiyliги bo'yicha jiddiy risklarni yuzaga keltiradi. Ikkinchidan, ichki nazorat tizimining daromadlar shakllanishida yetarlicha samarador emasligi moliyaviy ma'lumotlarning sifatini pasaytirayotgan omillar qatoriga kiradi. Ichki nazoratning zaifligi, ayniqsa, daromadlarni tasdiqlovchi hujjatlarning kechiktirilishi, axborot texnologiyalaridan foydalanishning cheklanganligi va kuzatuv mexanizmlarining yetarli darajada shakllanmaganligi bilan izohlanadi. Bu holat auditorlar tomonidan qo'shimcha tekshiruvlarni talab qiladi va audit xarajatlarini oshiradi. Uchinchidan, mahalliy auditorlik tashkilotlarida qo'llanilayotgan audit metodlari ko'plab hollarda xalqaro talablar darajasiga to'liq mos kelmaydi. Riskga asoslangan audit yondashuvi to'liq tatbiq etilmagan, analitik ko'rsatkichlardan foydalanish yetarli emas va zamonaviy audit dasturlari imkoniyatlaridan to'liq foydalanilmaydi. Xalqaro tajribada esa raqamli audit, katta ma'lumotlar tahlili va avtomatlashtirilgan ichki nazorat tizimlari asosiy o'rinda turadi. Tadqiqot davomida aniqlangan kamchiliklar shuni ko'rsatadiki, asosiy faoliyat daromadlari auditi korxonada moliyaviy shaffoflikni ta'minlash va noto'g'ri moliyaviy ma'lumotlarning oldini olishda strategik ahamiyatga ega. Shuning uchun auditorlik jarayonini takomillashtirish uchun tizimli yondashuv talab qilinadi. Bu jarayon quyidagilarni o'z ichiga oladi: ichki nazorat tizimini kuchaytirish, daromadlar bo'yicha aniq reglamentlar ishlab chiqish, xalqaro audit standartlari talablarini to'liq joriy etish, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish va auditorlar malakasini uzluksiz oshirib borish. Muhokama jarayonida aniqlangan ilmiy mulohazalar audit jarayonining samaradorligini oshirish nafaqat korxonaning moliyaviy barqarorligi, balki investorlar, kreditorlar va boshqa manfaatdor tomonlar uchun zarur bo'lgan ishonchli ma'lumotlar taqdim etilishini ta'minlashini ko'rsatdi. Bu esa bozordagi raqobatbardoshlikni kuchaytirish, strategik rivojlanishni qo'llab-quvvatlash va korxonalarni xalqaro moliyaviy talablar darajasiga olib chiqish imkonini beradi.

XULOSA

Tadqiqot davomida korxonalarda asosiy faoliyat daromadlari auditining amaldagi holati, uning samaradorligiga ta'sir qiluvchi omillar hamda auditorlik jarayonida uchraydigan muammolar chuqur o'rganildi. Olingan ilmiy natijalar shuni ko'rsatdiki, daromadlar auditi korxonada moliyaviy barqarorligi, strategik boshqaruv qarorlarining to'g'ri qabul qilinishi va moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi uchun asosiy omillardan biridir. Mahalliy korxonalarda daromadlar shakllanishi va ularning tan olinishi jarayonida hali ham tizimli nomuvofiqliklar mavjud bo'lib, ular auditorlik xulosalarining sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Xususan, ichki nazorat tizimining yetarli darajada shakllanmaganligi, daromadlarni e'tirof etish tartiblarining

aniq belgilanmaganligi, auditorlik yondashuvlarining zamonaviy talablarga to'liq mos kelmasligi aniqlangan muammolar sirasiga kiradi. Tadqiqot natijalariga tayangan holda, asosiy faoliyat daromadlari auditining samaradorligini oshirish uchun quyidagi ustuvor yo'nalishlar belgilandi:

daromadlarni tan olish, tasniflash va moliyaviy hisobotlarda aks ettirish jarayonlarini aniq reglament asosida takomillashtirish;

korxonalar ichki nazorat tizimini mustahkamlash va uni zamonaviy axborot texnologiyalari asosida rivojlantirish;

auditorlik jarayonida riskga asoslangan yondashuvni to'liq joriy etish, analitik tahlil hajmini kengaytirish va raqamli audit texnologiyalaridan faol foydalanish;

xalqaro audit amaliyoti tajribalarini mahalliy sharoitga moslashtirish orqali audit sifatini oshirish;

auditorlar va buxgalterlar malakasini muntazam oshirish orqali kasbiy kompetensiyalarni mustahkamlash.

Ushbu takliflarning amaliyotga joriy etilishi korxonalarining moliyaviy hisobotlaridagi aniqlik va shaffoflikni oshiradi, auditorlik xulosalarining ishonchliligini ta'minlaydi hamda manfaatdor tomonlar uchun real va foydali moliyaviy ma'lumotlar taqdim etilishiga xizmat qiladi. Natijada, korxonalar iqtisodiy samaradorligi, bozor raqobatbardoshligi va investitsion jozibadorligi sezilarli darajada oshadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdukarimov K. X. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2020. – 412 b.
2. Axmedov M. A. Auditorlik faoliyati asoslari. – Toshkent: Universitet, 2019. – 356 b.
3. O'rozboev S. Y., Yusupov B. N. Moliyaviy hisobot va audit. – Toshkent: Akademnashr, 2021. – 298 b.
4. Савицкая Г. В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. – Москва: Инфра-М, 2020. – 512 с.
5. Подольский В. И. Аудит: теория и практика. – Москва: Юрайт, 2019. – 468 с.
6. Шеремет А. Д., Суйц В. П. Аудит: современные подходы и методы. – Москва: Экономика, 2021. – 384 с.
7. Arens A., Elder R., Beasley M. Auditing and Assurance Services. – London: Pearson, 2020. – 842 p.
8. Horngren C., Sundem G., Elliott J. Introduction to Financial Accounting. – New York: Prentice Hall, 2019. – 736 p.
9. Pickett K. The Essential Guide to Internal Auditing. – New Jersey: Wiley, 2021. – 416 p.